

Enköpingsdagen 1965

*Minneshögtiderna i S:t Ilians kyrka och franciskankyrkan
söndagen 26 sept.*

Med hänsyn till att de medeltidsarkeologiska undersökningarna vid klosterplatsen på Munksundet i Enköping påbörjades redan våren 1929 och på 1940-talet följdes av liknande arbeten vid S:t Ilians kyrkplats i Skolparken har det tagit mycket lång tid innan arbetena kunnat slutföras. Det kom att dröja över 36 år. Söndagen 26 september 1965 var dock den stora och efterlängtade dagen inne, då högtider kunde hållas både i S:t Ilians kyrka och i franciskankyrkan såsom ett uttryck för att den forna stadskyrkan och det forna franciskanklostret nu voro återuppväckta ur sin över fyra sekler långa sömn.

Innan vi komma in på Enköpingsdagens högtidsprogram kan det vara av intresse att med några ord beröra de mångåriga förberedande kulturhistoriska arbeten som voro »dagens» bakgrund.

Franciskanklostrets utgrävning och konservering

Vid slutet av 1920-talet skulle Enköping antaga en stadsplan, utarbetad av stadsplanearkitekten F. Gripe. Vid förslaget upprättande hade även den ålderdomliga stadsdelen Munksundet kommit under omprövning. Det var önskvärt att innan man gick vidare få klarhet i om traditionerna talade rätt att på Munksundets högst belägna del det forna Enköpings franciskankloster, grundat vid mitten av 1200-talet, en gång legat. Ingenting i marken vittnade om att så var förhållandet. Endast ett arkeologiskt ingrepp kunde ge säkra besked. I denna situation vände sig dåvarande redaktören för Enköpings-Posten fil. kand. August Magnusson, tillika sekreterare i Enköpings stadsfullmäktige, till Riksantikvarieämbetet i en skrivelse, vari han redogjorde för den för Enköpings medeltidshistoria så betydelsefulla fråga den gripeska stadsplanen väckt. Samtidigt uttalade han ett önskemål om att en arkeologisk undersökning komme till stånd. Först efter en dylik skulle stadsplan för området

kunna diskuteras. Just då skrivelsen behandlades i ämbetet provtjänstgjorde fil. kand. Nils Sundquist, Uppsala, på dess byggnadsavdelning. På antikvarien Sven Brandels förslag till riksantikvarie Sigurd Curman fick den unge konsthistorikern från Uppsala förordnande att företaga en arkeologisk undersökning av det förmodade klosterområdet. I samarbete med drätselkammaren och stadsingenjör Per Ehlin kunde arbetet börja 22 april 1929.

Det skulle snart framgå att betydande murrester fanns kvar på det av traditionen utpekade området, som då under många år varit potatisland. När undersökningen gav positivt resultat, blev gällande stadsplan för Munksundet tillsvidare orubbad och ställd på framtiden tills undersökningsarbetet givit besked om klostermurarnas utsträckning. Den kulturhistoriskt mest intressanta delen av Munksundet var, förutom klosterplanen, Munksundsgatan, som genom åren bevarat sin ålderdomliga sträckning från tiden före stadsbranden 1799. Ett viktigt ärende blev nämnda gatas bibehållande intill en tänkt framtida klosterpark.

Klosterundersökningen i Enköping fångade i hög grad stadsbornas intresse. I staden fanns Sydvästra Upplands kulturhistoriska förening, vars museum förestods av dess sekreterare August Magnusson, och inom stadsfullmäktige och stadsförvaltning var det många, som gladdes över att Enköping skulle återfå ett byggnadsminne från den åldriga men genom stadsbränder och andra destruktiva krafter så skövlade medeltidsstaden.

Det åtråvärda målet nåddes. Munksundsgatan, ehuru bebyggd på båda sidor med nya hus, dock i samma skala som de gamla, är ännu helt bevarad och skyddad genom fastställd stadsplan och Klosterparken där intill helt iordningställd med klosterriuen i full utsträckning frilagad och konserverad.

Enköping, Uppsala läns andra stad, är en av de äldre städerna i Mälardalen, vilket icke vill säga så litet, då vi här ha de mycket gamla orterna Birka, Sigtuna, Uppsala, Västerås, Strängnäs och Stockholm att jämföra med. De flesta av de nu nämnda orterna ha sitt ursprung i den tidiga medeltiden; mycket talar för att Enköping i ålder står vid de andras sida. En grupp intresserade enköpingsbor, hängivna den så föga kända ortens tidigare öden, fann snart att en stödorganisation skulle vara nyttig för klosterarbetena. På borgmästare Ragnar Wijkmarks initiativ bildades 1930 Enköpings klosterförening, som sedan dess gjort betydande insatser för att stödja utforskandet av klosterplatsen. Stöd-

aktionen var nödvändig icke minst därför att det vidsträckta klosterområdet övertäcktes av ej mindre än fyra fastigheter, vars många hus måste elimineras innan hela klosterplanen kunde friläggas. Genom verksamt stöd från Sparbanken i Enköping kunde Klosterföreningen genom åren förvärva två fastigheter, den Ekmanska gården och det s. k. Eklundshov. En av de övertäckande gårdarna var det s. k. Änkehuset, som utgjorde en donation till staden från 1870-talet av en skomakarmästare C. Lindholm och hans maka, vilka av den vid Munksundsgatan belägna 1700-talsgården skapat ett hem för hantverkaränkor. Gårdens huvudbyggnad, nu benämnd Lindholmska gården, finns ännu i restaurerat skick bevarad och utgör bostad för den familj, som har uppsikt över Klosterparken.

Arbetena nere vid klostret kom att intressera också några äldre kamrater från Enköpings skola, som nu tyckte att stunden var inne då gamla skolkamrater i föreningsform även de skulle stödja arbetena på Munksundet. På initiativ av läroverksadjunkt Karl Alexis Karlinder, Altuna, bildades senare på året 1930 Sällskapet Enköpingskamraterna, vars främsta uppgift självfallet blev att för trivsam samvaro samla forna skolkamrater från Enköpings skola, nu skingrade över hela landet. Sällskapet tog snart vid sidan av sitt huvudsyfte som sin uppgift att medverka till friläggandet av klostret, särskilt klosterkyrkans huvuddel, koret. Över detsamma låg destillator Erikssons gård. En särskild Klostergårdsstiftelse inom Sällskapet bildades, Destillatorsgården förvärvades och överlämnades i sinom tid till Enköpings stad med syfte att klosterkyrkan skulle kunna friläggas i dess helhet.

I vad som ovan sagts framgå skälen för att enköpingsarbetena tagit tid. Grävningarna kunde under de första åren genomföras inom det fria området, därefter har, i etapper, undersökningar varit möjliga endast i den mån gårdarna rivits. Efter åtskilliga års tidsutdräkt blev det slutligen 1964 tillfälle att utföra de sista friläggningsarbetena inom den del av klosterkyrkan, som mot väster tangerar Munksundsgatan.

Ett fältarbete av nu berört slag avser icke blott framtagande av murverk — som i detta fall ofta av tegel —, det gäller även att fullfölja arbetet med konservering av murverken. Klosterföreningens styrelse dryftade ingående berörda viktiga fråga och stannade vid att det ankomme på Enköpings stad, huvudman för klosterområdet, att svara för ekonomin för de frilagda murverkens konservering. Genom Riksantikvarieämbetets försorg hade program härför utarbetats av dåvarande antikvarien, sedermera professorn Erik Lundberg, föreståndare för ämbetets

byggnadsavdelning. Programmet gick ut på att tegelmurarna skulle i minsta möjliga mån suppleras; bleve så ställvis behövt, skulle det ske med specialtillverkat tegel, som både i bränningsgrad och mått motsvarade det medeltida munkteget.

De färdigställda murkrönen skulle förses med droppnäsor av koppar och allt övertäckas av en bitumenmatta som underlag för dubbla lager torv. När det gällde gråstensmurar skulle deras kärna plomberas med betongbruk och överstrykas med asfatemulsion som underlag för torvövertäckningen. Från fall till fall gällde att bedöma hur man skulle förfara med de olika partierna av de frilagda murverken. Drätselkammaren i Enköping förberedde ärendet och man beslöt föreslå stadsfullmäktige att hos Kungl. Maj:t begära om s. k. lotterimedel för murkonserveringen. Efter det att Riksantikvarieämbetet tillstyrkt framställningen, beviljade Kungl. Maj:t dylika lotterimedel i två omgångar, första gången kr. 12 000 och andra gången kr. 24 000. Konserveringsarbetena slutfördes somrarna 1934 och 1935.

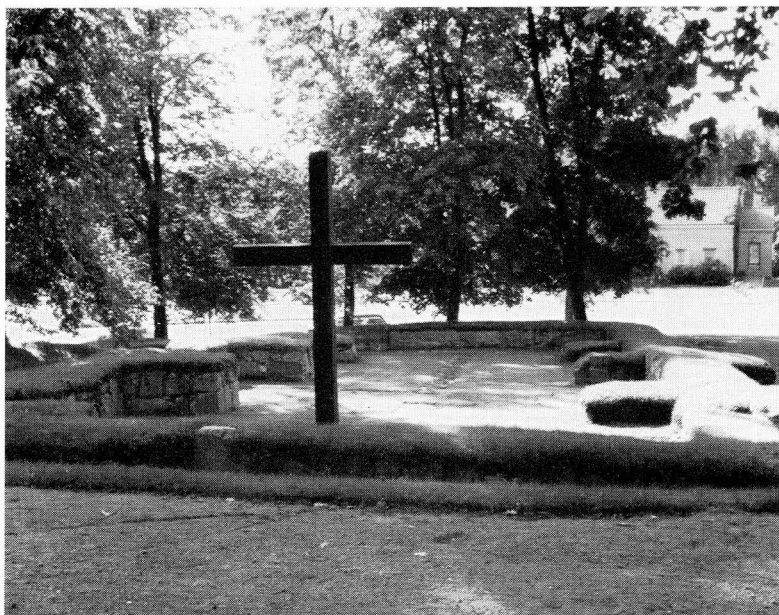
Bild 1. Franciskankyrkans munkkor besiktigas före högtiden av klosterför-
eningens ordförande bankdirektör Axel Stenberg, landsantikvarie Nils Sund-
quist och stadsträdgårdsmästare Klaus Oestreicher.

Det blev efter 1964 års grävningsarbeten vid klosterkyrkans västparti nödvändigt att i slutetappen definitivt iordningställa klosterparken, ett arbete som skulle kunna låta sig göra sommaren 1965. Förutsättningen vore att ett trädgårdsprogram för klosterparken utarbetades och att, efter vederbörlig kostnadsberäkning, stadsfullmäktige beviljade medel för arbetena. Genom drätselkammarens och byggnadskontorets försorg uppdrogs åt trädgårdsarkitekt Jange Blomqvist, Västerås, att i samråd med landsantikvariern och byggnadschefen upprätta det slutgiltiga klosterparksprogrammet. Det kostnadsberäknades till kr. 60 000. Sedan stadsfullmäktige hösten 1964 anslagit de erforderliga medlen, kunde arbetena utföras sommaren 1965. De handhades av trädgårdsanläggare E. Ahlander, Orresta. I programmet ingick iordningställande av klosterkyrkans kor som friluftsgudstjänstkyrka för Munksundet.

En klosterpark av här berörd art kräver övervakning direkt från platsen. Förslag från Klosterföreningen väcktes att den Lindholmska gården skulle restaureras och bli bostad för en person eller familj, som mot visst vederlag åtog sig vaktuppgiften. Det fanns de inom den kommunala förvaltningen, som ansåg att Lindholmska gården borde borttagas så att, som man menade, hela klosterkyrkan bleve möjlig att frilägga. Då det emellertid visade sig att kyrkan låg så till att den utan husets rivning kunde framtagas, blev stämningen för att behålla den gamla byggnaden bättre. Stadsfullmäktige anslagde kr. 80 000 till 1700-talsbyggnadens restaurering och inredning till modern bostad. I Enköping har det blivit allmän uppfattning att det var lyckosamt att detta alternativ valdes.

S:t Ilians kyrkas friläggning och konservering

I början av 1940-talet blev det aktuellt för skolstyrelsen i Enköping att bygga ut den nedanför Vårfrukyrkan belägna Samrealskolan till läroverk. Gamla skolhuset var för sin nya uppgift alldeles för trångt. Skolstyrelsen hade givit arkitektfirman Ahrbom & Zimdahl i uppdrag att upprätta ritningsförslag för en tillbyggnad till Samrealskolans västra gavel, en tillbyggnad, som skulle engagera ett stort parti av Skolparken ner emot vägen mot järnvägsstationen. Vid fortsatt diskussion kring byggnadsområdet uttalades att man nog först borde förhöra sig om platsens kulturhistoriska känslighet, så länge det fanns traditioner om att där en gång Enköpings stadskyrka, S:t Ilians kyrka, legat. För att undvika komplikationer beslöt drätselkammaren anslå medel för en marknadsundersökning. Beslutet föranledde Riksantikvarieämbetet att förordna

Bild 2. S:t Ilians kyrka i Skolparken, sedd från öster. Foto: Ateljé Johansson.

landsantikvarien i Uppsala län att företaga en dylik. Arbetet påbörjades 1943 och var slutfört 1946.

Det visade sig att traditionen talade rätt; betydande grundmurar kvarstodo till den forna stadskyrkan. Därest skoltillbygget skulle kunna genomföras, måste murverken helt bortschaktas. Sagda förhållande vållade skolstyrelsen stora bekymmer. Efter förhandlingar med den antikvariska myndigheten beslöt byggnadskommittén låta arkitekterna omarbета eller »svänga» ritningarna så att kyrkoruinen med någon meters marginal skulle kunna få ligga kvar; det »snedvridna förslaget» betraktades dock av båda parter som en nödlösning. Praktiskt taget omöjligt blev att för- ena skoltillbygget med kyrkoruinen i konserverat skick.

Många i Enköping ansågo stunden nu vara inne då åtgärder borde vidtagas för att för framtiden bevara den gamla stadskyrkan. Tanken besjälade även skolstyrelse och drätselkammare och man beslöt att ned- lägga utbyggnadsförslaget i Skolparken. I stället anvisades ny tomtplats åt det nya läroverket närmare järnvägsstationen, ritningar upprättades

för helt nytt skolkomplex och detta kom sedermera att utbyggas till allmän belåtenhet, icke minst därav att Enköping kunde få en modern, till alla delar tidsenlig skola helt fri från »tyngande» grannskap.

Allt vad som nu sagts gjorde att tillfälle bereddes att helt utgräva S:t Ilians kyrka och att därefter konservera dess grundmurar som ett minnesmärke från stadens medeltid. S:t Iliansparken med kyrkoruinen stod, som nyss nämnts, färdig 1946. Det nya ståtliga läroverket kom att benämnas S:t Iliansskolan.

Enköpingsdagen 1965 förberedes

Sedan arbetena dels vid *franciskanklostret*, dels vid *S:t Ilians kyrka* efter många års dröjsmål kunnat slutföras, blev det aktuellt att fixera en dag då med en högtid de nämnda arbetena borde markeras.

Presidiet i Enköpings klosterförening fann i början av 1965 att det vore möjligt att den högtidsdag, då S:t Ilians kyrka och franciskan-kyrkan skulle »återöppnas», kunde förläggas till hösten 1965. Man beslöt att tillsätta en kommitté för att utarbeta ett program för den kommande högtidsdagen, vars namn bestämdes till »Enköpingsdagen 1965». Principen för kommitténs sammansättning vore att däri skulle ingå representanter för Enköpings stad, Enköpings församling, stadens skolväsende och alla i staden verksamma föreningar med ideellt-kulturellt program. Mot denna bakgrund kallades till kommitténs konstituerande sammanträde representanter för drätselkammaren, Enköpings stads och Vårfrukyrka församlingars pastorat, skolstyrelsen, Upplands fornminnesförening, Enköpings klosterförening, Sällskapet Enköpingskamraterna och Sydvästra Upplands kulturhistoriska förening. Till ordförande utsågs bankdirektör Axel Stenberg, tillika ordförande i Enköpings klosterförening. Vid sammanträdet närvar Klosterföreningens förutvarande ordförande borgmästare Folke Björck. Drätselkammaren representerades av kommunalrådet Bengt Björkman, byggnadskontoret av byggnadschefen Karl Brask, Upplands fornminnesförening av landsantikvarie Nils Sundquist, Sydvästra Upplands kulturhistoriska förening av stadsbibliotekarie Thore Floderus, skolstyrelsen av skoldirektör Evert Carlholm, Sällskapet Enköpingskamraterna av dess ordförande direktör Gustaf Hägglund, Stockholm, och Enköpings stads och Vårfrukyrka församlingars pastorat av kyrkoherde Gustaf Lindblad. Till sekreterare utsågs stadsbibliotekarie Floderus och till skattmästare bankkamrer Gösta Olsson. Sedan kommittén konstituerat sig, utsågs till arbetsutskott herrar Stenberg, Sundquist, Björkman, Lindblad och Floderus.

Vid sammanträdet redogjorde landsantikvarien för bakgrunden till Enköpingsdagen 1965 och uttalade ett av honom länge närt önskemål om att den dag, då de första offentliga högtiderna hölls i S:t Ilians kyrka och franciskankyrkan, skulle bli minnesvärda för Enköping. Kommitténs uppgift bleve att dels organisera själva högtidsdagen och dels befordra utgivandet av en beskrivning över S:t Ilians kyrka och franciskanklostret.

Något som enligt landsantikvariens mening tillika vore i högsta grad önskvärdt vore att vid franciskankyrkan resa ett minnesmärke över den person, ärkebiskop Lars i Uppsala (ärkebiskop 1255–1267), som enligt ärkebiskopskrönikan från 1344 hade fått sitt sista vilorum hos gråbröderna i Enköping. Ärkebiskop Lars kunde förmodas ha haft betydelse för enköpingskonventets grundande och första utveckling.

Kommittén beslöt att Enköpingsdagen 1965 skulle hållas och fastställde dagen till söndagen 26 september 1965. Landsantikvarien meddelade att han under hand fått underrättelse om att ärkebiskop Gunnar Hultgren vore oförhindrad att delta i högtiden den nämnda dagen, likaså biskop Helge Ljungberg och landshövding Olov Rylander. Kommittén uttryckte sin glädje över att de nu nämnda personerna förklarat sig vilja att närvara och medverka vid högtidsdagen.

Man övergick att diskutera minnesmärket. Landsantikvarien hade tänkt sig att detta skulle utföras med utgångspunkt från ärkebiskop Lars' ämbetssigill med kontrasigill, som fanns bevarade i goda avtryck å handlingar från aug.–okt. 1257, förvarade i Riksarkivet. Förslagsställaren hade låtit göra en förstoring av den bäst bevarade sigillframsidan, som visade ärkebiskopen i sin ämbetsskrud, sittande på sin tron med biskopstaven i vänstra handen och högra handen höjd välsignande. Ärkebiskopens bild omgavs på ömse sidor av stiliserade liljor, som kunde tänkas symbolisera Vår Fru, möjligen återgående på Vårfrukyrkan i Enköping. Kontrasigillet upptog en bild av pelikanen, som genom att med näbben öppna sitt bröst ger blod åt ungarna, en symbol för Kristus. Begärt kostnadsanbud å en framställning i brons av sigillbilderna, i en höjd av vid pass 75 cm, hos Metallfabriks AB C. C. Sporrang & Co översteg ej kr. 15 000. Från Zetterman & Ekelunds Stenhuggerifirma i Köping begärt kostnadsförslag på en 2 m hög granitpelare med text skulle ej betinga över kr. 4 000. De beräknade tillhopalagda kostnaderna skulle följaktligen röra sig om vid pass kr. 20 000.

Kommittén beslöt att minnesmärket över ärkebiskop Lars, utfört i den form som skisserats, skulle resas vid klosterkyrkan och att detsamma

skulle avtäckas på Enköpingsdagen 1965. Att framställa sigillbilderna och att sammanföra dem på bronsplattans fram- och frånsidor hade i kostnadsanbudet föreslagits skulptören David Wretling, Stockholm.

För att finansiera minnesmärket beslöt kommittén att vända sig till institutioner, företag, föreningar och enskilda i Enköping, som kunde tänkas hysa intresse för planens förverkligande. Som ekonomisk garant för monumentet hade direktör Gustaf Hägglund, som tidigare genom Sällskapet Enköpingskamraterna givit stöd framförallt åt klosterkyrkan och dess högaltares återställande, lovat stå. Kommittén beslöt även att till högtidsdagen en beskrivning skulle utges över S:t Ilians kyrka och franciskanklostret, författad av landsantikvarie Nils Sundquist. För utgivandet av broschyren åtog sig Enköpings klosterförening att svara. Slutligen hade Enköpings stad åtagit sig värdskapet för den middag, var till gäster, donatorer och medverkande skulle inbjudas. Kommittén beslöt att till högtidsdagen inbjuda två representanter från franciskanerna i Linköping, den brödraorganisation i Sverige, som närmast knyter an till traditionerna från Den Helige Franciscus orden.

Högtidsgudstjänst i Vårfrukyrkan. Kransnedläggning

Så var söndagen 26 sept., Enköpingsdagen 1965, inne. Under några dagar hade en mulen himmel hotat med regn. Även om molnen på söndagen ej givit vika, blev dock högtidsdagen helt regnfri.

Många av de i Enköpingsdagen deltagande samlades kl. 11 till högtidsgudstjänst i Vårfrukyrkan. Altartjänsten förrättades av biskop Helge Ljungberg och kyrkoherde Gustaf Lindblad. Predikan hölls av biskop Ljungberg. Sång utfördes av kyrkokören under ledning av kantor E. Eriksson.

Efter gudstjänsten höll landsantikvarie Sundquist ett anförande om de skilda epokerna i Vårfrukyrkans historia. Kyrkans klenoder visades i sakristian av f. klockaren Axel Olsson.

Sedan kyrkkaffe gemensamt intagits i församlingshemmet med församlingen som värd skedde genom Enköpings klosterförenings försorg kransnedläggning på kontraktsprosten D. W. Ljungbergs och borgmästare Ragnar Wijkmarks gravar i närvaro av de hedrades anhöriga. Borgmästare Wijkmark var den förste ordföranden i Enköpings klosterförening och prosten Ljungberg var en av de styrelsemedlemmar, som ivrigast i stadsfullmäktige verkat för att klosterruinen skulle konserveras och för framtiden bevaras. Tal hölls vid gravarna av landsantikvarie

Bild 3. Ärkebiskop Gunnar Hultgren och biskop Helge Ljungberg träda fram för altaret i S:t Ilians kyrka. Bakom dem de assisterande.

Sundquist och kransarna nedlades av Enköpings klosterförenings ordförande bankdirektör Axel Stenberg.

Minneshögtiden i S:t Ilians kyrka

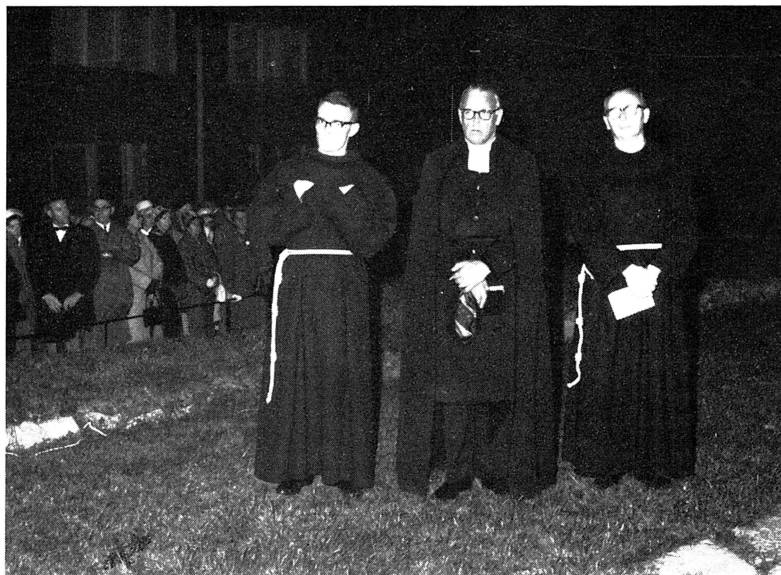
Strax före kl. 17 hade över 500 personer med landshövding och fru Olov Rylander i spetsen samlats vid S:t Ilians kyrka i Skolparken. Bland tillstädeskomna sågs t. f. riksantikvarien fil. dr Bertil Berthelson, som under riksantikvarie Gösta Sellings besök i USA representerade Riksantikvarieämbetet.

Kl. 17 kom uppifrån Vårfrukyrkan den procession av officianter och assisterande, som skulle träda för altaret i S:t Ilians kyrka. Först kom kyrkvårdarna, därefter pastoratets präster och sist domprost Ragnar Fredberger, biskop Helge Ljungberg och ärkebiskop Gunnar Hultgren. En sångkör under överingenjör Albin Tilling hade ställt sig i åsslutningen utanför korväggen och inledde härifrån med sång. Officianterna ärkebiskop Hultgren och biskop Ljungberg trädde för altaret. Bibelord lästes av samtliga de assisterande, bland dem de två franciskanmunkarna. Ärkebiskop Hultgren höll minnestalet. Med bön och sång av kören avslutades minnestunden, som starkt gripit de närvarande.

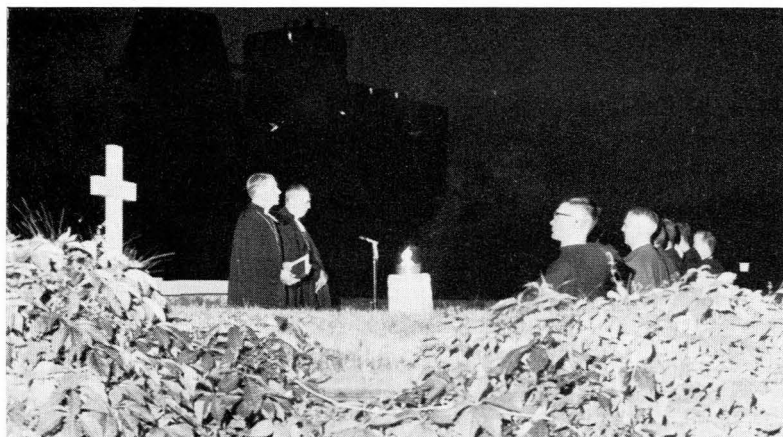
Efter högtiden skedde samling på vägen nedanför kyrkan för gemensam procession till franciskankyrkan på Munksundet. Först gick kyrkvårdarna, prästerna och officianterna-biskoparna, därefter kören och slutligen allmänheten. Den flerhundrahövdade processionen gick Kyrkogatan, Rådhusgatan, Kungsgatan, Munksundsgatan till Larsplatsen utanför franciskankyrkans västportal. Sedan biskoparna och de assisterande trätt in i klosterkyrkan, skedde samling på och kring Larsplatsen, där minnesmärket över ärkebiskop Lars stod uppställt och övertäckt. Liksom vid S:t Ilians kyrka tjänstgjorde gymnasistmarskalkar med blågula band som ciceroner och med läroverksadjunkt Björn Liljestrand som övermarskalk. Kören hade tagit plats i klosterkyrkans mittdel.

Avtäckningen av minnesmärket över ärkebiskop Lars

Högtiden vid franciskankyrkan inleddes med avtäckning av minnesmärket över ärkebiskop Lars. Efter sång av kören höll Klosterföreningens ordförande bankdirektör Axel Stenberg ett anförande, där han gav en återblick över de arbeten, som sedan 1929 pågått vid klosterområdet.

Bild 4. Kyrkoadjunkt C.-G. Bergmark, Svinnegarn, med franciskanerna från Linköping, pater Vigbert van der Meer och broder Marcel Taverne.

Bild 5. Biskop Ljungberg och ärkebiskop Hultgren med de assisterande framför altaret i franciskankyrkan.

En redogörelse lämnades över tillkomsten av minnesmärket över den mest prominente person, ärkebiskop Lars i Uppsala, som fått sin grav i klosterkyrkan. Tal. uttalade glädjen över att så många enköpingsföretag och andra med så stor välvilja bidragit till minnesmärkets förverkligande och vände sig till landshövding Olov Rylander med anhållan om att landshövdingen måtte förrätta avtäckningen. Med några ord anmodade landshövdingen de vid minnesmärket paraderande marskalkarna att låta täckelset falla. Bankdirektör Stenberg tog så på nytt till orda och bad att å kommitténs vägnar få överlämna monumentet till Enköpings stad som tack för den betydelsefulla insats som staden gjort för att åt eftervärlden bevara de medeltida byggnadsminnena.

Stadsfullmäktiges ordförande förvaltare K. H. Lindeqvist mottog å Enköpings stads vägnar monumentet, som han hoppades skulle väcka intresse och eftertanke hos nuvarande och kommande generationer.

Landsantikvarie Nils Sundquist beträdde därefter talarstolen och höll högtidstalet med ämne kring Enköpings klostrets tidigaste historia. Talet återges nedan. Körsång avslutade avtäckningsakten.

Minneshögtiden i franciskankyrkan

Så vidtog minneshögtiden i franciskankyrkans högkor. Marschaller brunno på kormurarna. Biskop Ljungberg och ärkebiskop Hultgren trädde för

altaret. Sedan de assisterande läst valda bibelord, höll biskop Ljungberg minnstalet. Bön och sång av kören avslutade den stämmingsmättade högtiden.

Vid den middag, som Enköpings stad gav som avslutning på Enköpingsdagen 1965, hölls tal av stadsfullmäktiges ordförande förvaltare K. H. Lindeqvist, överantikvarie Bertil Berthelson, pater Vigbert van der Meer och ärkebiskop Gunnar Hultgren. Bankdirektör Stenberg uttalade kommitténs tack till Enköpings stad och dess chefstjänstemän, som varit engagerade i restaureringsarbetena, samt till konstnär och donatorer, vilka alla voro inviterade till middagen. Landsantikvarie Sundquist berättade minnen och episoder från de många arbetsåren på Munksundet. Ett särskilt tack uttalades till direktör Gustaf Hägglund för det stöd han både tidigare och nu till Enköpingsdagen givit till fullföljandet av det avslutande programmet vid klosterkyrkan. Vid varje kuvert vid midda-

Bild 6. Täckelset har fallit från minnesmärket över ärkebiskop Lars. T. h. ses bl. a. borgmästare Folke Björck, landsantikvarie Sven Drakenberg och t. f. riksantikvarie Bertil Berthelson.

Bild 7. Minnesmärket över ärkebiskop Lars (1255–1267), dess framsida.

gen låg den nytgivna beskrivningen över »S:t Ilians kyrka och franciskanklostret».

Enköpingsdagen 1965 i övrigt

Sällskapet Enköpingskamraterna hade till Enköpingsdagen kallat sina medlemmar till årsmöte och att samtidigt delta i dagens högtider. Vid årsmötet, som hölls under direktör Häggglunds ordförandeskap, valdes till hedersledamöter i Sällskapet fru Hedvig Thulin, landsantikvarien fil. dr Nils Sundquist och byggmästare Lennart Oldvik.

Upplands fornminnesförening hade till Enköpingsdagen förlagt sin sedvanliga höstutflykt med besök vid kulturhistoriskt intressanta platser

i Sydvästra Uppland och med högtiderna i Enköping som slutmål på dagens program.

Landsantikvariens tal vid avtäckningen av minnesmärket över ärkebiskop Lars

Den, som i tanken söker sig tillbaka till händelser i Enköpings franciskankonvents tidigaste historia, stannar nog helst vid *grundandet*. Vi få gå tillbaka icke mindre än 715 år i tiden, ty den danska franciskankronikan säger, att gråbröderna, fratres minores, kommo till Enköping 1250. Uppsala nådde de tre år tidigare, eller 1247. Sagda tidiga data gör att Uppsala och Enköping lågo något före de övriga minoritkonventen i Mälardalen. Dylika funnos även i Arboga och i Stockholm och i det sørmländska grannområdet Nyköping.

Det var nere i södra Frankrike och Italien de rörelser framträdde vid 1200-talets början, som man med ett gemensamt namn benämner tiggarmunksrörelsen. Spanjoren Dominikus erfor starkt hur kätteriet florerade i synnerhet i Syd-Frankrike och för honom blev det till ett kall att bekämpa de kätterska rörelserna. Den organisatoriska följderna blev grundandet av dominikanorden, sanktionerad av påven 1216. Dominikan-klostren spreds mycket snabbt över hela Europa; hur fort det gick kan ett datum visa, nämligen året 1237, då orden grundade sitt kloster i Sigtuna. Det blev icke enbart bekämpandet av kätteriet, som stod på dominikanernas program, de ivrade även för kunskapens spridande, varigenom deras aktivitet kom undervisningen vid skolor och universitet till godo.

Något olika blev målet för *Frans från Assisi* i Italien. Utgången från ett förmöget hem blev han redan i unga år starkt gripen av människors andliga nöd och hjälpbehov och gav sig helt ut bland folkets massa för att mildra lidandet. Det blev en verksamhet starkt baserad på känslan. Franciscus ideal, fromhetens baserande på det absoluta armodet, grep ännu mera starkt omkring sig än dominikanernas idéer: nästan lavinartat grundades minoritkonvent ute i Europas alla länder. 1223 hade Franciscus fått sin orden sanktionerad av påven. Redan på 1230-talet nådde orden Sverige.

Lika stort intresse som vi hysa för grundandets ögonblick i Enköping 1250, lika stort intresse ha vi för den person, som får antas ha varit den hos vilken tanken tändes. Vi måste erkänna att vi icke säkert vet vem enköpingskonventets grundare är. Vi äro dock berättigade att föra tanken åt ett visst håll, i det att ärkebiskopskronikan från 1344 förtäljer,

att munken Lars, ärkebiskop i Uppsala 1255, vid sitt frånfälle 1267 valde sin grav hos gråbröderna i Enköping. Det skulle förvåna oss om icke under dylika omständigheter Lars haft nära kontakt med det unga franciskankonventet. Hur saken än är räcker vad som förevarit för att hedra ärkebiskop Lars vid den plats, där hans sista vilorum reddes.

I spörsmålet om Lars' förhållande till Enköping är hans sigill, som vi nu ser framför oss, på flera punkter talande. Att Lars varit munk, dvs. i detta fall franciskan, framgår av sigillbildens legend, där det, både på sigillet och på kontrasigillet, står »frater» framför namnet Laurentius. Ordet »frater» betyder att sigillinnehavaren tillhör en munkorden. Granska vi de ärkebiskopar, som på sina sigill benämna sig »frater», finna vi att de, förutom Lars, endast varit två, nämligen dominikanen Johan, ärkebiskop i Uppsala 1289, och dominikanen Petrus Filipsson, ärkebiskop i Uppsala 1331. Till frater-ärkebiskoparnas rad, dock utan angivelse å sigillet, kunna vi lägga ännu ett namn, nämligen Stefan, den förste metropoliten av Uppsala 1164, utgången från cisterciensernas krets i Alvastra. De nu nämnda frater-ärkebiskoparna valde, liksom Lars, det

Bild 8. Larsplatsen med franciskankyrkan i bakgrunden. Foto: Ateljé Johansson.

sista vilorummet i sina hemkonvent: Stefan i Alvastra, dominikanerna Johan och Petrus Filipsson i Sigtuna. Lars var den ende franciskanbrodern i Sverige som besteg ärkestolen.

Det kan vara värt att erinra sig ytterligare ett ärkebiskopsnamn, nämligen Jarler, som åren 1236–1255 var den närmaste företrädaren till Lars på Uppsala ärkestol. Under Jarlers tid grundades dominikankonventet i Sigtuna. Det blev också i Sigtuna kloster Jarler fick sitt sista vilorum, där nischgraven ännu kan ses i klosterkyrkans norra korvägg. Säkert veta vi icke att Jarler tillhörde dominikanorden, men att så var fallet är icke otänkbart. Om hans starka dominikansinne är hans önskan om att få vila hos bröderna i Sigtuna ett starkt vittnesbörd.

En detalj på ärkebiskop Lars' sigillbild, som väcker vårt intresse, är de på ömse sidor om biskopsgestalten befintliga liljebilderna. Frestande är att sammanställa dessa med Enköpings stads samtida sigill, även det med liljebild. Liljan är en symbol för Sankta Maria, även benämnd Vår Fru; vi vet alla att Enköpings huvudkyrka på åsen bär Vår Frus namn. Liljebilden i Enköpings stads sigill kan återgå på Vårfrukyrkan. Man föreställer sig gärna att liljorna på ärkebiskopssigillet är tecken på att Lars varit knuten till Vårfrukyrkan, snarast i egenskap av prost över folklandet Fjädrundaland.

Ytterligare stöd för en sådan uppfattning kan det förhållandet vara, att när under ärkebiskoparna Jarlers och Lars' ämbets tid det sekulariserade domkapitlet i Uppsala bildades, blev prosten i Uppsala domprost, prosten i Sigtuna ärkedjäkne och prosten i Enköping dekan. Situationen blir fullt naturlig för Lars att bestiga ärkestolen, om han dessförinnan varit folklandsprost i Vårfrukyrkan, liktydigt med dekan i Uppsala domkapitel.

Man vill gärna spörja om orsaken till att franciskanerna slog sig ner i Uppsala och Enköping. Min tro är att de sökte sig till platser, som hade folksammandragningar vid stormarknader. Det var fullt naturligt, att franciskanerna med sin folkliga hjälperksamhet och torgpredikan hade de rikaste tillfällen till arbetsframgång i dylika folksamlingar. I Uppsala hölls i februari den stora norrlandsmarknaden distingen; just där norrlandsvägen når stadsområdet låg franciskanklostret. På samma sätt var det i Enköping. Här hölls i januari den stora tjugonedagsmarknaden; att klostret låg på en ö i stadsviken behöver icke betyda så mycket, ty kyrkan var under den kalla vintermånaden lätt nådd över Stadsvikens istäcke. Att märka är även att till Enköping, i dess hospital, voro de spetälska i ärkestiftet samlade för vård. När man vet hur högt

Franciscus själv satte värden av de spetälska, har Enköping och dess hospital blivit rikt mål för minoritbrödernas kärleksverksamhet.

Det ligger nära till hands att tro att konung Magnus Ladulås med sitt stora franciskansinne, så stort att han grundade två franciskankloster i Stockholm, gråmunkeklostret på Riddarholmen och Sankta Clara kloster på Norrmalm, under ungdomsåren hade fått sin inspiration från någon, som stod hans fader Birger Jarl och furstehuset nära. Ingen är närmare till att ha varit en sådan förtrogen än ärkebiskop Lars. Vad som nu sagts får stanna vid den tanke det är, men om den har fog för sig blir Lars' franciskanska gärning än mer betydelsefull.

Uppsala och Enköping har många besläktade drag. De äro båda åsstäder och båda ha de en vattenbas mot Mälaren. De äro båda stora marknadsstäder och ha haft franciskankonvent. Intressant är därtill det band, som knytes mellan Uppsala och Enköping i broder Lars' verksamhet och ställning, hur den än i detalj gestaltat sig.

Ett kunna vi dock, till slut, säkert säga: Lars tillhör Enköping. Denna stad och detta blygsamma franciskankonvent gav han sitt hjärta i samma stund han bad att få vila här.

Det är tillbörligt att hans bild står mitt ibland oss och intill den kyrka, som under nära 300 år var det fasta höljet kring enköpingsminoriternas folkliga fromhetsgärning.

Fotos, där ej annat angives, av VALTER SMEDBERG och PER-ARNE BJÖRKLUND, Enköping.